

Hervat de vrijheidsstrijd

Links heeft ons ongekende voorspoed gebracht. Maar nu neemt de ongelijkheid toe, warmt de aarde op en houden almachtige multinationals noodzakelijke vernieuwingen tegen. Ondanks deze gevaren blijft een antwoord vooralsnog uit. Links moet zich niet langer laten ketenen en de vrijheidsstrijd weer aangaan.

RENS VAN TILBURG

Directeur van het Sustainable Finance Lab aan de Universiteit Utrecht

Op donderdag 23 oktober 2008, dik een maand nadat de zakenbank Lehman Brothers failliet ging, verscheen Alan Greenspan voor het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden. Van 1986 tot 2006 was hij president van de Amerikaanse centrale bank. In die rol groeide hij uit tot het icoon van de vrijemarktideologie die sinds de jaren tachtig de wereld overspoelde. De tijd dat de westerse welvaart weer begon te groeien.

Als hoogste toezichthouder in het mondiale financiële systeem stelde hij dat zijn werknemers de veel knappere jongens en meisjes van de banken en vermogensbeheerders, die geheel in lijn met zijn libertarische denkbeelden veel meer betaald kregen, maar in de weg liepen. Terugtrekken en dereguleren was zijn motto. Een boodschap die er in die jaren bij beleidsmakers inging als koek.

Terwijl overheden met honderden miljarden dollars en euro's probeerden het financiële systeem te stutten verklaarde Greenspan op die herfstdag dat 'zijn ideologie' had gefaald. De onzichtbare hand bleek afwezig toen de zakenbankiers van Wall Street middels ingewikkelde constructies het financiële kaartenhuis bouwden dat net met een donderend geraas was ingestort. Greenspan en alle anderen

die dachten dat private financiële instellingen 'uit eigenbelang' wel zorg zouden dragen voor het geld van de aandeelhouders bleven naar eigen zeggen in 'shocked disbelief' achter. Decennia van deregulering, van het afbreken van wetten die na de crash van 1929 in de Grote Depressie waren opgetuigd, hadden hun belofte niet waargemaakt. Integendeel, ze hadden de wereldeconomie in een verontrustend kort tijdsbestek te gronde gericht.

Direct na de val van Lehman leek een koerswending op komst. Obama veroverde het Witte Huis. Wouter Bos memoreerde hoe hij als PvdA-leider het artikel schrapte uit de sociaal-democratische beginselen dat opriep tot nationalisering van de banken, om vervolgens als minister van Financiën precies dat te doen. De ambtenaren op zijn ministerie liepen ineens weer met verende tred en de borst vooruit. Nu waren het de bankiers die hen wanhopig trachtten te bereiken met hun smeekbedes.

Inmiddels zijn we vijf jaar eurocrisis verder, zuchten de eurolanden onder het juk van onvervalst rechtse bezuinigingen en is de belastingdruk verder verschoven van kapitaal naar arbeid. Waar miljoenen hun baan verloren is het kapitaal gestaag doorgegroeid. De

Rens van Tilburg *Hervat de vrijheidsstrijd*

ongekende hoeveelheden extra geld die centrale banken in het financiële systeem brachten hebben de bedrijven en werknemers nauwelijks bereikt. De enorme werkloosheid wordt enkel geëvenaard door de records die elke dag weer op de aandelenmarkten gebroken worden. De in historisch opzicht toch al grote vermogensongelijkheid is verder toegenomen, net als de schuldenlast. De economische vooruitzichten blijven daarmee beroerd.

In Nederland regeert de PvdA met een programma dat niet alleen keurig voldoet aan de misplaatste bezuinigingsideologie van de EU maar deze ook niet ter discussie stelt. De PvdA-voorzitter van de eurogroep verzet zich tegen het linkse alternatief uit Griekenland en Spanje, en bewaakt juist het contraproductieve Stabiliteitspact. Hoewel bestedingen nodig zijn, blijft men bezuinigen. Met alle gevolgen van dien. Doordat de werkloosheid de pan uitrijst en publieke voorzieningen zoals zorg, onderwijs en sociale zekerheid verschromelen, voelt vooral de traditionele achterban van links de pijn en wordt de economie structureel schade toegebracht.

Het verlies van links

Waarom is links niet in staat om de meerderheid die lijdt onder het huidige beleid te verenigen? Juist nu de vrijmarktideologie zo overduidelijk gefaald heeft en de vraaguitval om een klassiek keynesiaans antwoord schreeuwt, moeten daar mogelijkheden liggen. Natuurlijk, de sociaal-democratie had zich voor de crisis sterk vereenzelvigd met het kapitaal. Bill Clinton, Tony Blair en Gerhard Schröder voerden een beleid waar hun rechtse voorgangers voor getekend zouden hebben. Het streven was naar vrije internationale markten op vrijwel elk terrein van de samenleving.

Nederland was helaas geen uitzondering. Wim Koks paarse coalitie tilde marktwerking en deregulering naar ongekende hoogtes. Nederland liep voorop in het privatiseren van openbaar vervoer, de energie-, telecom- en

financiële sector. De PvdA-staatssecretarissen Vermeend en Bos bevochten in Brussel de vrijheid om met de Belastingdienst multinationals ter wille te zijn.

De praktijk van Rutte II toont aan dat de Partij van de Arbeid maar halfslachtig afscheid heeft genomen van het ongebreidelde marktgehoof

De internationale sociaal-democratie heeft een historische kans gemist toen zij rond de eeuwwisseling regeerde in de meeste EU-lidstaten. De welvaart klotste tegen de plinten toen zij spraken over de toekomst van het continent. De roep om bindende doelen te stellen op sociaal en milieugebied werd echter genegeerd. Economische groei bleef het doel, de markt de methode. Verheffing en solidariteit waren begrippen die bij toonaangevende sociaal-democraten leidden tot meewarige blikken en de overheid was op zijn best een noodzakelijk kwaad.

Nu kan de kiezer best vergeten en vergeven. In de campagne van 2012 bewees Samsom dat een links alternatief wel degelijk electorale aantrekkingskracht heeft, zoals de SP dat voor hem had laten zien. Maar daarvoor is wel een consistente en geloofwaardige koers nodig. De praktijk van Rutte II toont dat de PvdA maar halfslachtig afscheid heeft genomen van haar ongebreidelde marktgehoof.

Een nieuwe horizon

Nodig is een nieuw verhaal dat inspireert en overtuigt. Een verhaal dat voorkomt dat de fouten van de afgelopen jaren om ons te buiten te gaan aan schuldgedreven groei en om feest te vieren op een toekomst die even ver

Rens van Tilburg *Hervat de vrijheidsstrijd*

lijkt als onafwendbaar is, worden herhaald. Het is inmiddels vijf voor twaalf, Nederland heeft net als de rest van Europa en de VS gevaarlijk ingeteerd op zijn vermogen: in financieel, maar zeker ook in sociaal en ecologisch opzicht.¹

De almaar doofterterende economische crisis heeft het herwonnen zelfvertrouwen van links snel onderuitgehaald. Ook al werd deze economische neergang veroorzaakt doordat de keynesiaanse reactie die aanvankelijk prima werkte vrij rücksichtslos werd vervangen door de bezuinigingspolitiek. De noodzakelijke vernieuwing van het linkse verhaal is daarmee in de ijskast beland. De sociaal-democraten zijn gezwicht voor het rechtse recept van een kleine overheid waar even geen tijd voor postmoderniteiten als vrijheid, milieu en verheffing is. Werkloosheid en koopkrachtverlies blijken de groeihormonen van dit gedachtegoed.

Maar dit biefstuksocialisme 'on steroids' biedt geen oplossing. De bezuinigingen brengen de economie op de korte termijn in grotere problemen doordat de bestedingen en investeringen nog verder afnemen. En aangezien de uitholling van het financiële, sociale en ecologische kapitaal onverminderd doorgaat, is de vraag niet óf maar wanneer de volgende klap komt. Zeker is dat de westerse economie zo'n klap veel slechter zal kunnen verwerken dan in 2008. De private en overheidsschulden zijn hoger, de economie staat nagenoeg stil en nationalistische populistische rammelen aan de poorten van de macht.

Dat hoeft echter niet ons voorland te zijn. Hoe lastig het roer omgooien ook lijkt te zijn, de mogelijkheden waren nog nooit zo gunstig: nooit is de wereld welvarender geweest of is er meer (wijdverspreide) kennis geweest. De westerse wereld is klaar voor een koerswijziging die de samenleving aantrekkelijker zal maken. Het is een luxe die links de komende jaren zal moeten pakken.

Maar er is ook de noodzaak van links. Want hoewel de mogelijkheden ongekend zijn, zijn

de bedreigingen dat eveneens. Nooit was de ongelijkheid groter. Een ongelijke toegang tot inkomen, vermogen, vrije tijd en een gezonde leefomgeving valt voor links moeilijk te verteren. Ongelijke inkomens en vermogens vertalen zich bovendien in ongelijke politieke macht. Aangezien die wordt gebruikt om gevestigde belangen en posities te bestendigen, raakt het onze democratie direct. Wie vertegenwoordigt nu eigenlijk wie?

We dreigen de verworvenheden van links te verkwanzelen. De economische vrijheidsstrijd, de bevrijding van horigheid, het vrij laten wapperen van de ondernemersgeest en de zelfbewuste en ondernemende overheid die daarvoor nodig zijn, allemaal kwamen ze er door links.

De welvaart kwam van links

Dat de westerse economie zich rond 1750, na eeuwen stagnatie, ineens razendsnel begon te ontwikkelen hebben we niet alleen te danken aan de stoommachine. Dit ongekende economisch succes is vooral het succes van linkse politiek die de markt als een effectief instrument wist te benutten: een podium waarop de arbeider en kleine ondernemer zich succesvol konden ontplooiën.

Technologie was slechts één ingrediënt van de Industriële Revolutie. Juist door de Franse Revolutie en Amerikaanse Onafhankelijkheid ontstond de vrijheid om nieuwe verworvenheden te benutten. Niet afkomst maar inzet bepaalden steeds meer wat je kon bereiken. De westerse vooruitgangsmachine kwam op stoom doordat we productiefactoren en vrijheden zijn gaan delen.

Het waren niet de koningen, adel of gilden die dit proces in gang zetten, maar de voorlopers van de vakbonden, sociale ondernemers en (doorgaans linkse) politici. Zij gaven vorm aan een politiek die inzette op de spreiding van macht, inkomen en kennis. Van de patriotten, die in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden het gezag van stadhouder Wil-

Rens van Tilburg *Hervat de vrijheidsstrijd*

lem V betwistten, tot de strijd van de Sociaal-Democratische Bond voor algemeen stemrecht, gelijke rechten voor mannen en vrouwen en gratis onderwijs. Van Nederlandse ondernemers als de Twentse machinefabrikant Willem Stork, die zijn werknemers voorzag van onderwijs, gezondheidszorg en een pensioen, tot de Amerikaanse autofabrikant Henry Ford, die beseftte dat als de bedrijfswinsten niet werden gespreid zijn werknemers ook geen auto's konden kopen.

Het waren Amerikaanse 'trustbusters' als Theodore Roosevelt die monopolies opbraken en zo vernieuwende ondernemers ook een kans gaven. Alleen door durf konden nieuwe doorbraaktechnologieën als spoorwegen, elektriciteit, de verbrandingsmotor en informatie- en communicatietechnologie worden uitgerold. Gevestigde machten gingen ten onder in deze 'creatieve destructie', maar de samenleving als geheel profiteerde volop.²

Naast de emancipatie van de burger bracht links nog een belangrijk geloofsartikel in: het geloof in het nut van een democratisch gecontroleerde overheid die optreedt in het publiek belang. Aan de wieg van veel innovaties stonden met publieke middelen gefinancierd onderzoek en ontwikkeling. Onderzoek waarvan de markt de opbrengsten te onzeker vond. Met de nachtwakersstaat hadden we letterlijk nog steeds in het donker gezeten, zouden we verstoken zijn van de goedkope en wereldomspannende informatie- en communicatietechnologie en was er bovendien geen landbouwrevolutie of biotechnologie geweest.³

De illusie van de vrije markt

Helaas zijn deze verworvenheden goeddeels vergeten. Links zit in het defensief. De ideologie van de 'vrije markt' heeft gewonnen. De westerse markten zijn echter lang niet zo vrij als degenen die daar het meeste aan verdienen ons willen doen geloven. De econoom Luigi Zingales spreekt in *A Capitalism for the People*

(2012) over het 'verraad' van de topbestuurders uit het bedrijfsleven die zich niet aan de tucht van de markt onderwerpen maar proberen deze naar hun hand te zetten.

Gevolg: politieke relaties tellen meer dan innovatieve ideeën. Zingales constateert dat 'zeven van de tien rijkste gemeenten in de VS buitenwijken van Washington DC zijn, een stad die weinig anders produceert dan wetten en regels.' Niks van krantenjongen tot miljonaire: 'De middenklasse en onderkant van de samenleving worden gemengeld terwijl de top almaar rijker wordt.'⁴

Rechtse partijen als de VVD zien zichzelf als ondernemerspartijen, ondertussen maken zij het mkb kapot

Het neoliberale paradijs blijkt niet de ultieme meritocratie van onbegrensde mogelijkheden en loon naar werken, maar een nieuwe standenmaatschappij. Rechtse partijen als de VVD kloppen zichzelf op de borst als 'ondernemerspartij'. Ondertussen maken zij de uitdagers op de markt, de echte ondernemers van het midden- en kleinbedrijf, het leven zuur.

De globalisering heeft vooral concurrentie gebracht voor individuele werknemers en kleine bedrijven. De multinationals hebben via fusies het aantal serieuze concurrenten aardig binnen de perken weten te houden. Potentiële concurrenten staan op grote achterstand vanwege hun marktmacht, schaalvoordelen, octrooien, auteurs- en merkrechten en quasilegale fiscale constructies. Dat is niet alleen oneerlijk, het is vooral ook een recept voor stilstand.

Rechts is er eveneens in geslaagd het idee te laten postvatten dat groeiende ongelijkheid een noodzakelijk kwaad is. Doordat de koek

Rens van Tilburg *Hervat de vrijheidsstrijd*

dan sterker zou groeien profiteert iedereen. Na drie decennia groeiende inkomensongelijkheid weten we inmiddels beter. De ongelijkheid nam toe, zeker, maar de laagste inkomensgroepen gingen er in absolute zin ook op achteruit. In de woorden van de rijkste man van Amerika, Warren Buffett: 'Er woedde de laatste 20 jaar een klassenstrijd, en mijn klasse heeft gewonnen.'⁵

Nobelprijswinnaar Joseph Stiglitz beschreef hoe deze 'Amerikaanse toestanden' de economie schaden. In de VS zijn de inkomensverschillen zo groot dat de onderklasse zich niet kan scholen en de bovenklasse niet weet waar ze haar geld aan moet besteden. De vraag daalt en daarmee de investeringen. Gevolg: een achterblijvende vraag, oplopende werkloosheid en dalende productiviteitsstijging.⁶

Nieuw links

De linkse economische vrijheidsstrijd verdient het daarom om hervat te worden. Spreiding van kennis, inkomen en macht zijn een zegen voor de economie. Toch schiet een hervatting en versterking van het traditionele linkse programma tekort. Deze uit het vroeg-industriële tijdperk stammende strijd om arbeid en kapitaal is immers al bijna afgerond: de biefstuk, auto en smartphone liggen voor iedereen binnen handbereik.

Het 'biefstuksocialisme' dreigt hierdoor te verworden tot een 'obesitasocialisme'. Een samenleving waarin de biefstuk rijkelijk wordt geconsumeerd, maar met steeds minder welzijnsinstaan en met veel schadelijke bijeffecten tot gevolg. De laatste 250 jaar is onze welvaart sterker gegroeid dan in de 10.000 jaar daarvoor. We leven in een weelde die tot voor kort enkel voor vorsten bereikbaar was.

Deze vooruitgang heeft echter een prijs. Een ander historisch record is dat de natuur de laatste vijftig jaar meer van ons te lijden heeft gehad dan in de hele menselijke geschiedenis daarvoor. Overstromingen, bosbranden, stormen, hittegolven en hongersnood bedrei-

gen vele miljoenen mensen, veelal de allerarmsten. Toekomstige generaties zullen zich met plaatsvervangende schaamte afvragen hoe wij dit konden laten gebeuren.

En wat hebben we er eigenlijk mee gewonnen? Onze welvaart is explosief gestegen, we zijn twee- tot driemaal zo rijk als de Nederlanders in de jaren zeventig. Maar veel gelukkiger zijn we er niet van geworden. De ratrace om het hoogste inkomen en de grootste auto kent vooral verliezers. De winnaar zoekt snel een nieuwe uitdaging, de verliezer blijft lijden onder zijn verlies en beiden gaan gebukt onder stress en uitputting. Meer dan één op de tien Nederlandse werknemers zegt zich de meeste dagen 'op', 'leeg' en 'emotioneel uitgeput' te voelen.

Links zal zijn oriëntatie moeten verleggen van 'ieder voor zich' als de drijvende kracht achter de maatschappelijke dynamiek, naar het aanspreken op en ruimte geven aan andere waarden; de behoefte aan verbinding met andere mensen, de wens om te zorgen voor en plezier te maken met familie, vrienden en burens; en het verlangen naar een mooie en gezonde leefomgeving.

Het roer om

Hoewel de marktwerkingsgolf van de jaren negentig ook zijn heilzame kanten had, moet het roer nu echt om. De markt is in veel gevallen niet meer het aangewezen instrument om deze transformatie van de samenleving vorm te geven. Waar marktwerking noodzakelijk is, moet de overheid actief waken voor eerlijke mededinging.

Bij de financiële markt is het bijvoorbeeld belangrijk dat de grote beursgenoteerde bankkolossen maatschappelijk verantwoorde concurrentie krijgen. Een eigendomsstructuur waar de maatschappelijke taak duidelijk in doorklinkt is daarbij een nuttig instrument. Alleen al daarom is het onverstandig ABN Amro volledig naar de beurs te brengen. Daarnaast zouden alternatieven als kredietunies

Rens van Tilburg *Hervat de vrijheidsstrijd*

meer de ruimte moeten krijgen en zal de regelgeving zo moeten worden ingericht dat ook kleine gespecialiseerde banken kunnen overleven.

Links zal daarnaast vooral een meer ontspannen samenleving moeten nastreven, een waar veel minder plaats is voor marktwerking: kortere werkweken, het waarderen van toegang tot producten en diensten in plaats van het bezit en de toegang tot een gezonde leefomgeving, zelfs als dat ten koste gaat van de materiële welvaart. Economische groei zoals door het CBS gemeten is daarmee niet langer de juiste maat voor succes.

Mensen verlangen ernaar om op andere drijfveren te worden aangesproken dan enkel het najagen van het eigenbelang. Dankzij de grote welvaart, hoge opleidingsgraad en de mogelijkheden van de informatie- en communicatietechnologie kan samenwerking floren als nooit tevoren. Het is tijd om uit het keurslijf van de 'homo economicus' te stappen en weer de volledige homo sapiens te worden.

Van een streven naar simpelweg 'meer' is het nodig dat we ons richten op 'beter'. Daarvoor moeten we weer leren te spreken over andere zaken dan financiële waarden. Klassieke economen als Adam Smith en John Stuart Mill lieten hun liberale principes vergezeld gaan van pleidooien voor voorzichtigheid, rechtvaardigheid, vrijgevigheid en het 'goede' leven.

Het geloof in een onzichtbare hand die egoïsme ombuigt tot een voor iedereen optimale uitkomst heeft het gesprek over 'het goede' doen verstommen.

Dat gesprek zullen we overal – ook in de politiek – aan moeten gaan. Waar willen we heen met de samenleving? De Nederlander wil niet enkel een alsmaar groeiend inkomen. De kiezer laat zich op meer aanspreken dan zijn egoïsme. Hij snakt naar zingeving en wil, wetende dat anderen hem steunen als het tegengaat, graag solidair zijn. De burger wil zich geborgen kunnen voelen en vreest dat zijn leefomgeving onleefbaar wordt.

Aan links de schone taak de burger de vrijheid te bieden om in deze behoeften te voorzien.

Noten

1 Weyzig en Van Tilburg (2014), <i>Een schuldbewust land</i>, Sustainable Finance Lab. 2 Perez (2002), <i>Technological Revolutions and Financial Capi-</i>	<i>tal: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages.</i> 3 Mazzucato (2013), <i>The entrepreneurial state.</i> 4 Luigi Zingales (2012), <i>A Capitalism for the People: Recapturing the Lost Genius of American</i>	<i>Prosperity.</i> 5 Zie www.nytimes.com/2006/11/26/business/yourmoney/26every.html. 6 Stiglitz (2012), <i>The price of inequality.</i>